

**МОНГОЛ УЛСЫН 2021 ОНЫ ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН СОНГУУЛЬД
СОНГОГЧДЫН УЛС ТӨРИЙН ОРОЛЦООНЫ ТӨЛӨВ БАЙДАЛД ХИЙСЭН
ШИНЖИЛГЭЭ (2017, 2021 ОНЫ ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН СОНГУУЛИЙН
ЖИШЭЭН ДЭЭР)**

Г.Цэнд-Аюуш

МУИС, ШУС, Нийгмийн ухааны салбар
Улс төр судлалын тэнхимийн багш, доктор

О.Мөнхжаргал

МУИС, ШУС, Нийгмийн ухааны салбар
Улс төр судлалын тэнхимийн багш

Хураангуй: Германы социологч М.Вебер сонгуулийг төр, засгийн легитимт (хууль ёсны хүлээн зөвшөөрөгдөх-Г.Ц) байдлыг хангах ардчилсан хэлбэр гэж үзсэн байдаг. Тиймээс улс төрчид, иргэд сонгуулийг сонголтын хамгийн зохистой бөгөөд бодитой арга хэрэгсэл гэж нийтээр хүлээн зөвшөөрдөг нь дэлхийн улс орнуудад нэгэнт тогтсон жишиг билээ.

Энэхүү өгүүллийн зорилго нь “Монгол улсын 2021 оны ерөнхийлөгчийн сонгуульд иргэдийн улс төрийн оролцооны нийгэм-сэтгэл зүйн төлөв байдалд хийсэн шинжилгээний асуудлыг (2017, 2021 оны ерөнхийлөгчийн сонгуулийн жишээн дээр) авч үзэхэд чиглэгдсэн болно.

Түлхүүр үг: сонгууль, сонгуулийн технологи, иргэдийн улс төрийн оролцоо, олхн түмний улс төрийн сэтгэл зүй.

Монгол улс нийгмийн баримжаа бүхий ардчилсан өөрчлөлтөд шилжсэнээс хойш даруй 30 гаруй жилийн нүүр үзэж байна. Энэ хугацаанд Монголын иргэд сонгогчид УИХ, ерөнхийлөгчийн болоод орон нутгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын нийт 20 гаруй удаагийн сонгуульд оролцож саналаа өгсөн байна. Өөрөөр хэлбэл, манай сонгогчид өнгөрсөн энэ бүхий л хугацаанд ардчилсан сонгуулийн зарчим, шаардлага, дэг жаяг, ёс зүйгээс суралцсаар ирсний зэрэгцээ, тэдний нийгэм-сэтгэл зүйн төлөв байдал байнга хувьсан өөрчлөгдөж ирснийг онцолж байна. Учир нь сонгууль бол олон нийтийг хамарсан улс төрийн кампанит үйл ажиллагаа тул тухайн үед иргэд сонгогчдын дунд сонгуульд өрсөлдөж байгаа хувь хүн, улс төрийн нам, эвсэл холбоодын талаар тааламжтай болон тааламжгүй, түүнчлэн эргэлзэж тээнэгэлзсэн байр суурь, хандлагыг бий болгодог учир сонгогчдын сэтгэл зүйг оновчтой тоймлож дүгнэх боломж хомс, магадлал бага байдаг. Ялангуяа улс төрчид, иргэд сонгогчид сонгуулийн үед хийгдэж байсан судалгааны үр дүнг сонгуулийн эцсийн үр дүнтэй харьцуулан үзэж баярлах, бухимдах хандлага түгээмэл ажиглагддаг тул энэ талын шинжилгээ хийх нь нэн ач холбогдолтой.

Судалгаа бол сонгуулийн бодит үр дүнг тооцсон алхам байдаг. Монголын иргэд сонгогчдын нийгэм-сэтгэл зүйн төлөв байдал нь улс орны дотоод, гадаад нийгэм-эдийн засгийн нөхцөл байдал, улс төрийн үйл явцыг даган хувьсан өөрчлөгдөж ирсэн байдаг.

Соёл иргэншил, үндсэн хууль, ардчилал, сонгууль, улс төрийн соёл, иргэдийн оролцооны үзэл санаа, үнэт зүйлс өнө эртний түүхийн улбаатай бөгөөд дэлхийн бүс нутаг, улс орнуудыг хамарч даяарчлагдсан нийгэм-улс төрийн энэхүү үйл явц зогсолт, ухралтыг тойроогүй ч цуцалтгүй ургашлан хөгжиж, цар хүрээгээ тэлэн өнөөг хүртэл үргэлжилж байгаа билээ. Хүн төрөлхтний энэ түүхэн хөгжлийн хандлага Монгол түмнийг тойрч өнгөрөөгүй юм.

Манай Монголчууд өнө эртний соёл иргэншилтэй билээ. Тэдгээрийн салшгүй хэсэг нь төр ёс, улс төрийн соёл байдаг юм. Хүн төрөлхтний түүхэн үеүдэд иргэдийг төрөөс өөрөөр нэгтгэн зохион байгуулах аргагүй. Учир нь хүмүн төрөлхтөн хэзээ ч захиргаагүйгээр оршин тогтнож ирээгүй, оршин тогтнож чадахгүй. Тиймээс аль ч улс үндэстэн ёс суртахууны зэрэгцээгээр гол төлөв хууль, эрхийн хүчин зүйлд дулдуйдан оршин тогтнож ирсэн. Энэ утгаар Платон “улс төрийг хүмүүс хамтарч амьдрах урлаг буюу арга ухаан”, түүний шавь Аристотель “хүн бол улс төрийн амьтан мөн” гэсэн сургаал дэвшүүлсэн байдаг. Энэхүү жам ёс, зүй тогтлоор Монголын соёл иргэншил замнаж ирсэн юм.

Улс төр, төр ёсны болон төрийн тэргүүн, түшмэл даамалыг шалгаруулж олох шинж тэмдгийн талаар эртний Дорнын арга ухааныг манай монголчууд мэдэж, ашиглаж ирсэн байна.

“Монголын нууц товчоо”-ноос эхлэн “Их засаг” хууль, “Хөх судар”, “Хөх Монголын хөх туг”, “Алтан товч”, “Арван буянт номын цагаан түүх” зэрэг алдарт сурвалж бүтээлүүдэд монголчуудын төрийг үзэх үзэл, төрийнхөө сүр сүлдийг дээдлэх ёс суртахуунтай нягт холбоотой үндэсний улс төрийн ухамсар, сэтгэлгээ төр ёсны уламжлалд маш чухал үүрэг гүйцэтгэсэн юм.

Жишээ нь: “Нууц товчоо”-нд Чингисийг хаан ширээнд залсантай нь холбогдуулан зан авирын дүрмийн үндсэн дээр (бихеворист-Г.Ц) төр улсыг жолоодох нь чухал гэсэн үзэл санааг:

Энэ шийдвэрээ эвдэхгүй

Эв зангиагаа таслахгүй

Эх захаа алдахгүй эгнэгт журамтай бай” гэж өгүүлсэн байдаг.

Улс төрийн оролцооны талаар товч өгүүлье: Оролцооны ардчилал нь эртний Грек, Ромын үеэс улс төрийн амьдралд бодит биелэлээ олж хөгжсөн байдаг. Тухайлбал, эртний Афинд шууд ардчилал хөгжиж байжээ. Хотын иргэд шууд оролцооны үндсэн дээр нийтийн өмнө тулгамдаж буй асуудлаа шийддэг байсан бөгөөд аажмаар үндэсний төр улсууд олноор бий болж хот, тосгоны тоо, нутаг дэвсгэрийн хэмжээ нэмэгдэж, хүн амын бүтцэд хэмжээлшгүй их өөрчлөлт гарсантай холбогдож төлөөллийн ардчилал үүсэж хөгжиж ирсэн билээ. Аливаа зүйл төгс төгөлдөр байдаггүйн адилаар төлөөллийн ардчилал ч өөрийн гэсэн сул талтай ч ардчиллын үнэт зүйл болсон чөлөөт, шударга сонгууль бол хүн төрөлхтний одоогоор олж мэдсэн хамгийн боломжийн арга хэрэгсэл ажээ. Төлөөллийн ардчиллын дутагдалтай талыг нөхөх, саармагжуулах хэлбэр бол оролцооны ардчилал хэмээн судлаачид дүгнэсэн байдаг. (Macpherson C.B. The Real World of Democracy. Oxford University Press.1966)

Оролцооны ардчиллын онцлог нь иргэд аливаа асуудлыг шийдэхдээ нийтийн талбай, хурлын танхимд цугларч харилцан зөвшилцөн шийдвэр гаргадагт оршино. Ингэхдээ иргэд мэдээллээр сайн хангагдсан байх бөгөөд орчин үед цахим технологийг өргөн ашиглах болсон нь оролцооны ардчиллыг хөгжүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлж байна. Оролцооны ардчиллын гол зорилго нь төрийн бодлого боловсруулах, шийдвэр

гаргах бүхий л үйл явц ил тод байж иргэд үүнд нийтээрээ хяналт тавин оролцоход оршино. Ингэснээр төрд итгэл өгөх иргэдийн итгэлийг нэмэгдүүлэх замаар улс төр, нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангаж, аливаа бодлого шийдвэрт олон түмний дэмжлэгийг бий болгоход чухал нөлөөтэй. Судлаач К.Макферсон оролцооны ардчиллыг шударга, ил тод, хүмүүнлэг нийгмийг цогцлуулахад онцгой ач холбогдолтой гээд тэрээр нийгэмд шударга ёс тогтож, улс төрийн тогтолцоо төлөвших тусам оролцооны ардчиллыг шаарддаг гэж дүгнэсэн байдаг.

Монголчуудын улс төрийн ардчилсан оролцооны үндсийг 1992 оны шинэ үндсэн хууль баталгаажуулж өгсөн юм. Үндсэн хуулийн 1-р бүлгийн 3,1-д “Монгол улсад засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ. (Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ.,1992) гэж хуульчилсан нь улс төрийн эрх, эрх чөлөөгөө эдлэх өргөн боломжийг ард иргэдэд олгосон юм. Энэ нь ард түмний хүсэл зориг бол засгийн эрх мэдлийн үндэс байх ёстой гэсэн Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын заалтыг эш үндэс болгосон хэрэг байв. (Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал. 21,3-р зүйл) Мөн А.Линкольны “Ардчилал бол ард түмнээс байгуулагдсан, ард түмний төлөө, ард түмний өөрсдийнх нь засаг” гэсэн үг Монголд бодит биелэлээ олох нөхцөл үндсэн хуулийн хүрээнд бүрдсэний нотолгоо мөн.

Үндсэн хуулийн хүрээнд иргэдийн улс төрийн оролцоог хангах, улс төрийн эрх, эрх чөлөөгөө эдлэх боломжийг олгосон суурь зарчим, зохицуулалтын дотроос дараах хоёр заалт хамгийн их ач холбогдолтой. Үүнд: Үндсэн хуулийн 2-р бүлгийн 16,9-д Монгол улсын иргэд “шууд буюу төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан төрийн удирдах хэрэгт оролцох эрхтэй. Төрийн байгууллагад сонгох, сонгогдох эрхтэй. Сонгох эрхийг арван найман наснаас эдэлнэ. Мөн хуулийн 16,10-т нийгмийн болон өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс нам, олон нийтийн бусад байгууллага байгуулах, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй... Аль нэгэн нам, олон нийтийн байгууллагад эвлэлдэн нэгдсэний төлөө болон гишүүний хувьд хүнийг ялгаварлан гадуурхах, хэлмэгдүүлэхийг хориглоно гэж тус тус хуульчилсан нь Монголчуудын улс төрийн оролцооны эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж өгсөн юм.

Монгол улсад эдүгээ хүчин төгөлдөр мөрдөж буй үндсэн хуулиас гадна Улс төрийн намын тухай хууль, Сонгуулийн хууль, Төрийн бус байгууллагын хууль, Ард нийтийн санал асуулгын хуулиудаар иргэдийн улс төрийн оролцооны эрх зүйн орчинг зохицуулж байна.

Өнөөдөр Монголчуудын улс төрийн конвенциал буюу нийцтэй оролцооны хамгийн түгээмэл хэлбэрүүд дараах үйл ажиллагаагаар илэрч байна. Үүнд:

- Сонгуульд оролцож сонгож, сонгогдох
- Улс төрийн нам,эвсэл холбоо байгуулах, эвлэлдэн нэгдэх, гарах
- Хэвлэл мэдэллийн хэргэслээр өөрийн үзэл бодол,саналаа чөлөөтэй илэрхийлэх
- Төрийн үйл хэрэгт биечлэн болон төлөөлсөн байгууллагаараа шууд ба дам оролцох
- Хуулийн хүрээнд жагсаал цуглаан зохион байгуулах, оролцох зэргээр улс төрийн оролцоогоор дамжуулж улс төрийн эрхээ эдэлж байгаа юм.

Монголд чинээлэг тогтвортой дундаж давхрага бүрэлдэж амжаагүй учраас иргэдийн аж амьдрал улс төрөөс харьцангуй их хамааралтай байгааг тэмдэглэх

хэрэгтэй. Монголд ажилгүй хүмүүсийн тоо 100 гаруй мянга, ядуурлын түвшин 36%, баян хоосны ялгааг хэмждэг жиний коэффициент 0,36% байгаа нь өндөр үзүүлэлт юм. Мөн нийгмийн хөгжил, өөрчлөлтийг даган сонгогчдын улс төрийн ухамсар, үйл байдалд томоохон өөрчлөлтүүд гарч байгаа нь сүүлийн жилүүдийн судалгаанаас харагдаж байна.(Монголын нийгмийн өөрчлөлт.УБ., 2012. Г.Цэнд-Аюуш. Улс төрийн ухамсар: Түүхэн судалгаа. УБ.,2021)

Судалгаанаас харахад өндөр боловсролтой, ажил мэргэжилтэй орлого сайтай, нийгэмд зохих байр сууриа эзэлсэн сонгогчдын улс төрд хандах хандлага тогтвортой, сонголт хийхдээ гадны нөлөөнд автах байдал нь бага байдаг байна.

Харин ажил мэргэжилгүй, орлогын тогтсон эх үүсвэргүй, боловсрол багатай ба боловсролгүй сонгогчдын хувьд тэдний улс төрд хандах хандлага, сонгуульд оролцох оролцооны сэдэл харилцан адилгүй байгаа нь харагддаг. Тэдний нэг хэсэг нь улс төрийн идэвхтэй байр сууринд байх ба энэ бүлгийн хүмүүст нөлөөлдөг гол хүчин зүйл нь эдийн засгийн хөшүүрэг (нам, улс төрчдийн амлалт, сонгуулийн амлалт) байхад нөгөө хэсэг нь идэвхгүй “хөвөгч”, заримдаа бүр “хүнийссэн” төлөв байдалтай байдаг. Улс төрөөс хүнийссэн хэсгийнхний улс төрийн идэвхгүй байдалд нөлөөлдөг гол хүчин зүйл нь мөн л эдийн засгийн нөхцөл, амьжиргааны түвшний доройтол зэргээсээ үүдэн төр, улс төрийн нам, улс төрчдөд итгэх итгэл алдарсан байдагтай шууд холбоотой. (Улс төрийн барометр. Сант Марал судалгааны төв. УБ., 2009, Нийгэм, улс төрийн цаг үеийн судалгаа. НАХүрээлэн. УБ., 2013 оноос хойшхи)

Сонгуулийн кампанийн үеэр сонгогчдын улс төрийн төлөв байдалд дараах хүчин зүйлүүд хүчтэй нөлөө үзүүлдэг. Үүнд:

- Нам, Нэр дэвшигчдийн мөрийн хөтөлбөр
- Сонгуулийн сурталчилгаа, түүний хэлбэрүүд
- Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн нөлөө, ОНХ коммуникаци
- Намуудын нэр хүнд, нэр дэвшигчийн намын харьяалал
- Намаас нэр дэвшсэн нэр дэвшигчийн боловсрол, ажлын туршлага, нас, хүйс, угсаа гарвал
- Нэр дэвшигчийн бэл бэнчин гэх мэт.

Сонгогчдын хувьд дээрх хүчин зүйлсийн нөлөөлөлд автах магадлал өндөр байдаг нь нийгмийн эдийн засгийн хөгжлийн суурь асуудлуудтай холбоотой хэдий ч ардчилал, тэр дундаа оролцооны ардчилал бидэнд ийм боломжийг олгож буй хэрэг юм. Тиймээс иргэдийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэх, оролцоот ардчиллыг хөгжүүлэхэд дараах алхамуудыг хийх чухал ач холбогдолтой гэж дүгнэж болно. Үүнд:

- Иргэдийн улс төрийн оролцоо бол ардчилал, иргэний нийгмийн толь болдог тул Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийг хангах, иргэдийн нийгмийн идэвх, оролцоог нэмэгдүүлэх
- Нийгмийн өмнө тулгамдаж буй нийтлэг асуудлуудыг шийдвэрлэх гарцыг зөв тодорхойлсон бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх. Энд улс төрийн намуудын чиглэсэн зорилготой бодлого, хөтөлбөрүүдийн өрсөлдөөн маш чухал болох нь тодорхой
- Үндсэн хуулийн нэмэлт өөрчлөлтөөр орон нутаг, сум, хорооны тулгамдсан асуудлыг иргэд өөрсдөө хэлэлцэж шийдвэрлэдэг тогтолцоог бий болгох
- Хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслийн хараат бус байдал (улс төрчид, намууд, бизнесийн бүлгээс)-ыг хангах эрх зүйн орчинг сайжруулах
- Мэдээллийн үнэн бодит байдалд хөндлөнгийн хараат бус байгууллага мониторинг хийж, хянадаг болох

- Иргэдийн үзэл бодол, намын харьяаллаар ялгаварлан гадуурхахыг таслан зогсоох
- Хүний эрхийн үзэл санааг амьдралд хуулийн хүрээнд бодитойгоор тууштай хэрэгжүүлэх зэргийг дурьдаж болно.

Сонгогчдын үйл байдлын хувьслын нэг шинэ хандлага бол нийгэмд сонгогчдын 10-15 хувийг бүрдүүлдэг “шинэ сонгогч” гэсэн бүлэг үүсэж буй явдал. Сонгогчдын энэ бүлэг улс төрийн эрхэмлэлийн хувьд хөдлөнгийн, тогтворгүй байдлаараа онцлог. Тэд насны хувьд залуу, мэдээлэл сайтай, үзэл сурталд үл итгэх хандлагатай, засгийн газар, нээлттэй улс төрд эерэг байр суурьтай, сонгууль, үр дүнд хэрэглэгчийн байр сууринаас ханддаг.

Нийгэм-эдийн засгийн өөрчлөлтийн үйл явц нийгмийн тэгш бус байдлын өсөлттэй холбогдож үр дүн нь улс төрийн сэтгэл зүйн олон янз байдлыг бий болгодог. “Намын адилсал” бие хүний нийгэмшлийн процесст бүрэлддэг тул эцэг эхийнхээ дэмждэг тодорхой нэг намыг хүндэтгэх үзэлтэй болж, тэр нь удаан хугацаагаар хадгалагддаг ба шинээр үүссэн улс төрийн намуудын тогтвортой бус байдал нь өөрийн тогтвортой сонгогчдыг бүрдүүлж чадахгүй байдалд хүргэдэг. (Шинэ нам, ХҮН, бусад нам, 36 нам бий) Энэ байдал сонгуулиас сонгуулийн хооронд оршин тогтдог олон жижиг намуудын байр суурь, үзэл баримтлалын тодорхой бус байдлаас үүдэн нэг намаас нөгөөд шилжин санал өгөгчдийн тоо өндөр болдог. Эдийн засгийн шинэтгэл, сонгуулийн үр дүнгийн хоорондын хамаарал хүчтэй байдаг ба шилжилтийн үеийн улс орнуудын сонгогчдын үйл байдал өнгөрсөн үе рүүгээ хандсан /ретроспектив/ биш, харин ч ирээдүйд тэдний амьдралыг бололцооны болгож чадах намыг сонгогчид дэмжих болсон. /Я.Фидрнукийн судалгаа “Electoral Studies, 2000, №19.p.215/

Өрнийн соёл иргэншлийн ололт, туршлагатай Монголын нүүдлийн соёл иргэншлийг холбох онолын бэлтгэл, үзэл баримтлалтай, Монгол улсыг ардчилал, зах зээлийн харилцааны жам, хуулиар хөгжүүлэн мандуулах чин зорилготой, олон түмний хүчин чармайлт, итгэл найдвар, дэмжлэгт тулгуурлан тэднийг нэгтгэн зохион байгуулах, цаг үеийн хандлага, шаардлага, хэтийн төлөвийг мэдэрч хувьсах, төр засгийг жолоодох харьцангуй мэдлэг туршлагатай, Монгол эх орныхоо тусгаар тогтнол, язгуур эрх ашиг, хөгжил, дэвшлийн төлөөх (Д.Истон, К.Дойч нарын улс төрийн системийн онолын сонгодог загвар-Г.Ц) улс төрийн хүчнүүдийн өрсөлдөөний гол шалгуур бол сонгууль байдаг.(М.Веберийн номлол-Г.Ц)

Сонгууль бол бүгд найрамдах байгууллын амин сүнс юм. Ардчилал ба сонгууль нэг зоосны хоёр тал бөгөөд чухамдаа сонгуулийн үр дүн болсон засгийн шинэ өндөрлөгүүдийн үр бүтээлтэй ажлын бүтээлч хэрэгжилт биелэлтээр ардчиллын чанар харагдана. Энэ нь нийгэмд хүн яаж амьдарч байгааг, цаашид яаж сайн сайхан амьдрах вэ? гэдгийг илтгэнэ гэсэн үг. Иргэд сонгогчид ихэвчлэн сонгуулийн үеэр дэвшигддэг мөрийн хөтөлбөр, амлалтууд бодит байдалтай хэрхэн нийцэж, хэрэгжих вэ? гэдгийг хүлээдэг.

Онолын талаар цөөн зүйлийг тэмдэглэн хэлье. Сонгогчдын улс төрийн үйл байдлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй судлах хандлага анх 1948 онд Мичиганы их сургуулийн А.Кэмпбэлл, Ф.Конверс, В.Миллер, Д. Стокис нарын эрдэмтэд (Cambell, A, Converse, P, E, Miller, W, E, Stoke, D, E. The Amerikan voter. New York., 1960) удирдан нийт улс орныг хамарсан сонгуулийн судалгаа хийсэн нь АНУ-д үндэсний хэмжээний анхны судалгаа болж чадсан байна. 1960-аад оноос Өрнөдийн хэд хэдэн оронд том хэмжээний цуврал судалгаа явуулах болсон ба энэ үеэс хойшхи өнгөрсөн хугацаанд

судалгааны ихээхэн баримт, материал цугларсны зэрэгцээ судалгааны онол, арга зүй, аргачлал нь улам боловсронгуй болсоор ирсэн байна.

Улс төрд хандах иргэдийн үйл байдал, улс төрийн оролцоо, идэвхийн тухай судалгаа гол нь ардчилсан нийгэм, түүний институтууд үүргээ хэрхэн биелүүлж, иргэд тэдгээрийг юу гэж ойлгож, тэдгээрт хэрхэн хандаж буйг харуулдаг. Тиймээс сонгогчийн үйл байдлын судалгаа дараах асуултад хариулахаас эхэлдэг. Үүнд: Хүмүүс хэнийг сонгодог бэ?, Тэд яагаад сонгодог вэ?, Юуг хүсэж, бодож, тэд сонголт хийдэг вэ? гэсэн энгийн асуулууд юм. Сонгогчдын санал өгч сонголт хийх чадварын тухай асуудал псефологчдын (хүмүүс сонгуульд саналаа хэрхэн өгдөгийг судалдаг салбар-Г.Ц) анхаарлыг ямагт татсаар ирсэн асуудлын нэг юм.

Сонгогчдын үйл байдлын судалгаа олон жил хөгжихдөө социологийн, нийгэм-сэтгэл зүйн, рационал сонголтын (International Encyclopedia of Political Science IPSA,2012,p.738) гэсэн гурван гол хандлагаар явж иржээ.

1. Социологийн хандлага: (С.Липсет,С.Роккан, Ч.Э.Мерриам, Г.Ф.Госнем) нарын судлаачид сонгогчийн улс төрийн үйл байдлыг түүний харьяалагдаж буй нийгмийн бүлэг болон нийгэмд эзэлж буй байр суурийнх нь онцлогоор гаргаж ирэхэд анхаардаг. Сонгогчдын дунд санал асуулга авах замаар социологийн судалгаа явуулж тоон судалгаан дээр суурилан сонгогчдын санал өгөх сэдлийн харилцан хамаарлыг гаргах замаар шинжилгээ хийнэ гэсэн үг. Ингэхдээ нийгэм, нийгэм ангийн байдал /зүүн чигийн нам-ажилчин анга, баруун чигийн нам-дунд анги /шашин, үзэл суртал, нийгмийн хувьсагч хүчин зүйлүүд /хүйс,нас,ажил мэргэжил,боловсрол, нийгмийн гарал, арьс өнгө, намын харьяалал, орлого, амьжиргааны түвшин гэх мэт/-ийг суурь болгон ашигладаг. Сонгогчдын үйл байдлыг судлах социологийн арга, хандлага нь дотроо микро, макро гэсэн хоёр түвшинд хуваагддаг.

Үүнд:

а/ Микросоциологийн тайлбар: Сонгогчдын үйл байдал нь бүлгийн үйл байдал байдаг бөгөөд тухайн хүний хатуу тогтсон үйл байдлын хэв шинж нь түүний харьяалж буй бүлгийн шинж агуулгатай давхцаж байсныг тогтоосон. Нийгэм эдийн засгийн статус , шашин шүтлэг, оршин сууж буй хот, суурин газруудын хэмжээ зэрэг тодотголуудын тусламжтайгаар бүлгийн хамаарлыг тогтоох боломжтой аж. (анх Ф.Лазефельд, Пауль болон түүний шавь нар Колумбийн их сургуульд 1940 оны АНУ-д болсон ерөнхийлөгчийн сонгуулийн үеийн санаа бодол бүрэлдэх үйл явцын судалгааг хийсэн байна)

Микро түвшний арга хандлагын гол санаа нь тухайн сонгогчийн хамаарах бүлгийн сонгуулийн оролцооний хэм хэмжээ нь жигд болох тусам тус бүлэгт хамаарах сонгогчийн гаргасан шийдвэр бүлгийнхээсээ ялгарах магадлал бага байна. Хэрэв хоорондоо зөрчилтэй хүчин зүйлс нэмэгдэж бүлгийн доторх сонгогчдын байр суурь зөрөх үед тэдний улс төрийн шийдвэр гаргах байдал эрс ялгаатай болох магадлал ихэсдэг гэж үздэг байна / 2021 оны сонгуулийн үеийн АН-ын дотоод зөрчил, хагарал / Энд сонгогчийн улс төрд хандах хандлага, санал бодол төлөвших хийгээд сонгуульд оролцож санал өгөхөд социал хүрээний үзүүлэх нөлөө хүчтэй гэдгийг тэд гол болгодог юм.

б/ Макросоциологийн тайлбар: Энэ чиглэлийн тайлбар нь Европд XIX зуунаас эхэлсэн хүн амын тодорхой бүлэг болон улс төрийн намуудын урт хугацаанд тогтсон тогтвортой харилцаа холбооны илэрхийлэл болон гарч ирсэн байна. Улс орнууд дахь сонгуулийн хууль, улс төрийн институтуудийн

хоорондын ялгаанаас үл хамааран улс төрийн намууд өөр өөрийн сонгогчид дэмжигчидтэй байдаг нийгмийн баазтай холбоотой бий болсон. Өөрөөр хэлбэл, макро түвшний арга, хандлага нь төр, улс төрийн намуудын тогтвортой дэмжигчдийн хүрээ, өөрчлөлтийг тандахад чиглэдэг. Энд нийгэм дэх үнэт зүйлсийн эрхэмлэл (идеал-Г.Ц) намуудад өөрийгөө адилсуулах үйл явц зэрэг хамаардаг.

2. Нийгэм-сэтгэл зүйн хандлага: /1950-иад оны Америкийн ерөнхийлөгчийн сонгуулийн үед Мичиганы их сургуулийн хэсэг судлаачид (А.Кемпбелл,Ф.Конверс,В.Миллер, Д.Стоке,Ж.Еванс) нийт улс орныг хамарсан судалгаа хийж бие хүний сэтгэл зүйн хандлага нь сонгогчийн сонгуульд санал өгөх гол үндэс болохыг онцлоод сонгогчид руу хандсан улс төрийн бодлого болон сонгогчдын санаа бодлын тогтворгүй байдлын хоорондын асуудал дээр төвлөрч сонгогчдын сэтгэл зүйн тогтсон хандлага хийгээд ухамсарлагдаагүй харилцаа тэдний сонголт хийх шийдвэрт хэрхэн нөлөөлдөг болохыг тодруулахад чиглэдэг. Тухайлбал, сонгогчдын олонхи нь яагаад нэг нам руу хошуурч саналаа өгдөг вэ?, сонголт хийхэд цаг үеийн нөхцөл байдал, нийгмээс үзүүлж буй дарамт шахалт эсвэл дэмжлэг хүний сэтгэл зүйд хэрхэн нөлөөлдөг вэ? зэрэг асуултуудад хариулт өгөхөд чиглэдэг. Энэ хандлагын суурь нь улс төрийн нийгэмшилт, мөн улс төрийн нам, улс төрчдийг тууштай дэмжигчдийн идэвхтэй үйл ажиллагаа чухал нөлөө үзүүлдэг.

Хувь хүний сэтгэл зүйг голлосон үндэслэлд нэг талаас, хувь хүн, гэр бүл болон нийгмийн нийгэмшүүлэх бүтцүүдээр дамжуулан төлөвшсөн намын ижилслээр илэрхийлсэн улс төрийн санаа бодол бүрэлдэх үйл явцыг онцгойлон авч үздэг./МАХН ба МАН-ын 100 жилийн ой энэ онд тохиож байгаа /Нөгөөтэйгүүр,социологийн хандлагатай харьцуулахад сонгуулийн үед шийдвэр гаргах тухайн цаг үеийн аспектиг буюу нэр дэвшигчдэд өгөх үнэлгээ болон улс төрийн тулгамдсан маргаантай асуудлын талаарх байр суурийг тусгасан байдаг. / халз мэтгэлцээн, зочны ярилцлага гэх мэт/ Эдгээр харилцан адилгүй хүчин зүйлийг хослуулснаараа хувь хүний сэтгэл зүйг үндэс болгосон энэ загвар сонгуулийн шийдвэр гаргах цогц үйл явцыг онолын харьцангуй өндөр түвшинд тусгахад шаардлагатай нөхцлийг бүрдүүлсэн байдаг юм. / зүү бол төмөр, зүрх бол сэтгэл. Чингис хаан биеийг хураахаар сэтгэлийг хураа-Г.Ц /

3. Рационал сонголтын хандлагын шинжилгээ нь эдийн засгийн үр ашигтай, оновчтой байх онолоос гарч ирсэн. Сонгогчид улс төрийн нам, нэр дэвшигчдээс сонголт хийх эцсийн мөчид саналынхаа өөрт ирэх магадлалтай ашиг тус,үнэ цэнийг бодож сонголтоо хийдэгт оршино. Рационал сонголтын хандлага нь / А.Даун , Р.Далтон/ АНУ-ын А.Даунсын “Ардчиллын эдийн засгийн онол” бүтээлд тусгалаа олсон байдаг. (А.Downs, An Economik theory of democracy. New York.,1957. Dalton.R. Citizen polimics: Pablic opinion and political parties in advanced industrial democracies. Washington.,2008)

Энэ арга хандлагаар сонгогч нь санал өгөхдөө үр ашгийн тооцоонд суурилдаг аж. Ингэхдээ тэрээр засгийн газрын өнөрсөн бүрэн эрхийн хугацааны үйл ажиллагаанд үнэлэлт өгч одоогийн сөрөг хүчин засгийн эрхэнд байсан бол юу хийж чадах байсан гэдэгт харьцуулж үздэг. Үүний үндсэн дээр тэрээр өөрийнх нь хувийн зорилтуудыг хамгийн түрүүнд хэрэгжүүлж чадна гэж үзсэн намын төлөө саналаа өгдөг. Ийнхүү сонгогчийн шийдвэр эцсийн бүлэгт улс төрийн тулгамдсан асуудал,эрх баригч болон сөрөг хүчний дүр төрх, инфляцийн түвшин, ажилгүйчүүдийн тоо, эдийн засгийн өсөлт

зэрэг үзүүлэлтээс хамаардаг. Өөрөөр хэлбэл, улс төрийн болон эдийн засгийн шийдвэрийг үндсэндээ ижил зарчмаар гаргадаг гэж үздэг. Энэ хандлагын нэг сул тал нь сонгогчид тухайн үеийнхээ ашгийг харснаас цаг хугацаагаар алслагдсан хүсээгүй зүйлийг тооцоогүй байж болох талтай гэж шүүмжлэх явдал байдаг.

Өнгөрсөн зууны 80-аад оны үеэс ардчилсан улс орнуудад иргэд сонгогчдын улс төрийн төлөв байдалд нэлээдгүй өөрчлөлт гарч ирснийг үгүйсгэх аргагүй юм. Сонгуулиас сонгуулийн хооронд намыг дэмжигчдийн тоо, хувь өөрчлөгдөх нь хэвийн үзэгдэл болж, улс төрийн нам ба иргэдийн хоорондын холбоо суларч буйг илтгэх идэвхгүй сонгогчдын “арми”-йг бий болгосон. Намыг тууштай дэмжигчдийн тоо цөөрөх үзэгдэл АНУ-д, Европт эхлэн ажиглагдсан бол өнөөдөр энэ хандлага ардчилсан дэглэмтэй улс орнуудыг түүний дотор Монголыг ч хамарсан үзэгдэл болж байна. Сонгогчдын оролцоо сонгуулиас сонгуульд буурсаар байна. Энэ нь чухамхүү сонгогчийн нийгэм-сэтгэл зүйн уур амьсгалтай холбоотой.

Ямартай ч “Барууны ардчилсан орнуудад боловсрогдсон ”нийгмийн сэтгэл зүйн”, “эдийн засгийн санал өгөлтийн онол”, “социологи хандлага”-ын гурван онол нь Монголын нөхцөлд хэрэгжиж байгаа гэж дүгнэж болно.

2021 оны Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн талаар:

2021 оны Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгууль First Past the Post буюу “бариад эхэлж орсон нь түрүүлэх” сонгуулийн зарчмаар явагдсан. Сонгуульд нэр дэвшин өрсөлдөгчдөөс сонгуульд оролцсон нийт сонгогчдын хамгийн их санал авсан нь сонгогддог буюу мажоритар сонгуулийн хувилбарыг хэлж байна. Энэ системээр сонгогчид намыг бус тодорхой нэр дэвшигчийг сонгодог.

Улс төрийн шинжлэх ухаанд ерөнхийлөгч (president) нь латин хэлний “praesident” хэмээх үгнээс гаралтай бөгөөд төрийн тэргүүн, удирдагч гэсэн утгатай Бүгд найрамдах улсын хамгийн өндөр албан тушаалыг хэлдэг. (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/president>)

“Төрийн тэргүүн гэдэг бол төрийн байгууллагын тогтолцоонд дээд байр суурь эзэлж буй албан тушаалтан буюу байгууллага мөн бөгөөд гадаад, дотоодод улс орныхоо төрийн дээд төлөөлөл болохын хамт улс үндэстний эв нэгдлийг хангагч болдог”(М.В.Баглая. Конституционное право зарубежных стран. М.,1999,с.251) гэдэг утгаар ойлгодог байна. Төрийн тэргүүний ерөнхийлөгчийн хэлбэр дэлхийн олонх улс оронд төлөвшин тогтсон хэдий ч ерөнхийлөгчийн төрийн тогтолцоонд эзлэх байр суурь, тухайн улсын Үндсэн хуульд заасан статус нь өөр өөрийн онцлогтой, олон янзын хувилбартай байдаг. Жишээ нь, зарим улс оронд ерөнхийлөгч нь төрийн тэргүүн, засгийн газрын тэргүүнийг хамтад нь гүйцэтгэдэг байхад зарим оронд ерөнхийлөгч нь төрийн тэргүүн байж гүйцэтгэх засаглалыг ерөнхий сайд толгойлдог байх юм. Мөн ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийн хугацаа ч улс орон бүрд харилцан адилгүй байна. Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийн хугацаа 4-6 жил байх жишиг ихэнх улс оронд тогтсон байна.

Судлаачид ерөнхийлөгч бүхий улс орнуудыг үндсэн хуульд заасан ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийн байдал, бусад өвөрмөц онцлогыг харгалзан үзэж ерөнхийлөгчийн, хагас ерөнхийлөгчийн, парламентын БНУ гэж ангиж үзэх жишиг тогтсон. (НҮБ-ын гишүүн 193 орны 130 орчим нь төрийн тогтолцоондоо ерөнхийлөгчтэй байна)

Бүх иргэдээс шууд, нууц саналаар сонгогддог ерөнхийлөгчийн 2021 оны сонгуульд Монгол ардын намын нэр дэвшигч, ерөнхий сайд асан У.Хүрэлсүх 823,326 буюу 67.76 хувийн санал аван үнэмлэхүй ялалт байгуулж, Монгол улсын зургаа дахь ерөнхийлөгч боллоо. Тэрээр **бүх аймаг, нийслэлийн бүх дүүрэгт үнэмлэхүй ялалт байгуулсан**. Хөдөлмөрийн үндэсний намын нэр дэвшигч Д.Энхбат 20.03 хувийн санал авч удаалсан бол Ардчилсан намын нэр дэвшигч С.Эрдэнэ 5.99 хувийн санал авав.

2017 оны ерөнхийлөгчийн сонгуульд нэр дэвшигчийн хэнийг нь ч дугуйлаагүй цагаан сонголтын тоо 99494 (2012 оны МҮЕСТХ-д цагаан сонголтын талаар нэг заалт орсон ба 2013 оны Ерөнхийлөгчийн сонгуулиас эхлэн огт тэмдэглэгээ хийгээгүй сонгогчдын саналыг хүчинтэйд тооцдог болсон нь сонгогчдын улс төрийн эрхийг хүндэтгэж байгаа, нөгөө талаас сонгогчид улс төрийн намууд, нэр дэвшигчдэд таалагдахгүй байгаагаар илэрхийлэх боломжтой болсон юм) байсан бол энэ удаагийн сонгуульд 71937 болсон байна. Энэ удаагийн сонгогчдын нэрийн жагсаалтад бүртгэлтэй 2,041,985 иргэнээс 1,216,246 буюу 59.35 хувь нь сонгуульдаа оролцжээ. 2017 оны сонгуульд нэрийн жагсаалтад бүртгэлтэй 2151329 иргэнээс сонгуульд саналаа өгсөн сонгогчдын тоо 1207787 байсан ба сонгуулийн ирц 68.27 хувь (хоёр дахь санал хураалтын ирц 60.67) байсан юм. 2017 оны сонгуулийн кампанид сөрөг сурталчилгаа, нийгмийн сэтгэл хөдлөлд чиглэсэн албан ба албан бус хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн тактикууд давамгайлж байсан бол энэ удаагийн ерөнхийлөгчийн сонгуулийн өмнөх сонгуулиудаас ялгарах нэг онцлог нь сонгогчдын дийлэнх нэр дэвшигчид тодорсон цагаас л сонголтоо хийчихсэн, саналаа хэнд өгөхөө шийдээгүй хөвөгч сонгогч маш бага байсан явдал юм. Судалгааны дүнгүүдээс харахад сонгуулийн бүхий л хугацааны туршид **хөвөгч** сонгогчид 6-7 хувь байсан нь өмнөх УИХ болон ерөнхийлөгчийн сонгуулиудтай харьцуулахад маш бага үзүүлэлт юм.

Насны бүлгээр авч үзвэл: 18-19 насны залуучууд 56,45%, 65-70-аас дээш насныхан 76,99% ирцтэй оролцсон бол 20-29 насны залуучууд сонгуульд хамгийн бага буюу 44% ирцтэй оролцжээ. Харин **эмэгтэйчүүд урьдын адил** эрэгтэйчүүдээс 7,23%-иар илүү оролцсон байна. Энэ удаагийн сонгуульд **гадаад оронд** байгаа 7394 сонгогчийн 76% буюу 5618 иргэн саналаа өгсөн байна. Харин 2017 онд 7209 сонгогчийн 66,3% буюу 4767 иргэн сонгуульд оролцож саналаа өгсөн байсан.

2021 оны ерөнхийлөгчийн сонгууль **монголын сонгуулийн түүхэн дэх хамгийн бага ирцтэй сонгууль болов.**(2021. МУ-ын Сонгуулийн ерөнхий хороо) Энэ нь судлаачдаас сонгогчдын улс төрийн үйл байдлыг судлахдаа абсентизмын /сонгуульд санал өгөхөөс зайлсхийх үзэгдэл -Г.Ц / учир шалтгааныг тодруулахыг илүү анхаарахыг шаардах болсон. Тухайлбал, сонгуулийн эрх зүйн орчинд нэмэлт өөрчлөлт оруулах, сонгуулийн хууль тогтоомжид урьдчилан санал өгөх, шуудангаар санал өгөх зэрэг хэлбэрүүдийг нэмж боловсронгуй болгох, ерөнхийлөгчийн сонгуулийн үед шилжилт хөдөлгөөн хийхгүйгээр байгаа газраа саналаа өгөх боломжийг сонгогчдод олгох. Мөн сонгогчид тэр дундаа залуучуудад зориулсан сонгуулийн ач холбогдол, сонголт хийхийн давуу тал, үр өгөөж, сонгууль өгөх заавар, зөвлөмж зэргийг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн төрөл бүрийн сувгийг ашиглан түгээдэг байх хэрэгцээ шаардлага тавигдаж байна.

Эцэст нь тэмдэглэхэд шинээр сонгогдсон ерөнхийлөгч У.Хүрэлсүх тангараг өргөхдөө хэлсэн үгнээс ишлэвэл: “Миний бие энэхүү их итгэл найдварыг ард түмнийхээ язгуур эрх ашгийг эрхэмлэн дээдэлж, улс орныхоо тусгаар тогтнол, аюулгүй байдлыг бататган бэхжүүлж, хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, үндэсний эв нэгдлээ сахин хамгаалахын төлөө хичээн зүтгээрэй гэсэн манай ард түмний асар их захиа даалгавар, үүрэг хариуцлага хэмээн хүлээн авч байна” гэсэн билээ.

Дүгнэлт

- I. 2021 оны Ерөнхийлөгчийн сонгуулийг угтаж МАН МАХН-тай нэгдэх гэрээ байгуулсан нь Ерөнхийлөгчийн сонгуульд саналаа хуваахгүй байх улс төрийн стратеги болсон
- II. Нэр дэвшигч У.Хүрэлсүх таван жил орчим Ерөнхий сайд хийсэн. Энэ хугацаанд хийж хэрэгжүүлсэн олон том ажлуудаа үргэлжлүүлэх, дуусгах ажилд хүч өгөх, УИХ, Засгийн газартай хамтарч ажиллах зорилготойгоо сонгуулийн сурталчилгааны үеэр онцолж байсан нь монголчуудын сэтгэл зүйг татсан нэг үзүүлэлт болсон гэж дүгнэж болно.
- III. Цар тахлын энэ үед эрх баригч нам засаглалыг хэрэгжүүлж чадна гэсэн итгэл бас **хүлээлт** нийгмийн сэтгэл зүйд илүүтэй байсан./ ЗГын хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ, шийдвэрүүд/
- IV. 2021 оны Ерөнхийлөгчийн ээлжит сонгуулийн тандалтын судалгаагаар (МЕС судалгааны төвөөс 2021оны 5 сарын 17-20 өдрүүдэд) судалгаанд оролцогчдын 44% нь У.Хүрэлсүхийг /МАН/, 3% нь С.Эрдэнийг/АН/, 10% нь Д.Энхбатыг /ХҮН/,8% орчим нь цагаан сонголт,35% нь сонголтоо хараахан хийж амжаагүй гэсэн судалгааны үр дүн гарсан байна. Иргэд ч тогтвортой байдлыг хүсч МАН-аас нэр дэвшигчийг дэмжих магадлал өндөр байсан.
- V. Гурван нэр дэвшигч нийслэлд хангалттай сайн танигдсан учир сөрөг пиар явагдах шаардлага байсангүй, тиймдээ ч өмнөх сонгуулиас ялгаатай нь сонгууль эерэг аядуу уур амьсгалд болж өнгөрсөн болно.
- VI. 2020 оны УИХ-ын сонгуульд МАН-аа үнэмлэхүй ялалтанд хүргэсэн Намын дарга асан У.Хүрэлсүх Ерөнхийлөгчийн энэ удаагийн сонгуульд илт давуутай ялалт байгуулсан нь эрх баригч МАН-ын байр суурийг улам бататгав
- VII. Монгол Улсын үндсэн хуулийн нэмэлт өөрчлөлтөөр /2019-4-14/ ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийн хугацааг 6 жил болгож, зөвхөн нэг удаа сонгогдох эрхтэйг хуульчилсаны дараах анхны Ерөнхийлөгчийн сонгууль болсноороо онцлог юм.

Ном зүй

Монгол Улсын Үндсэн хууль.УБ., 1992. 2019/ шинэчилсэн найруулга/

2021. Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороо

Аристотель.Улс төр. УБ., 2006

М.Вебер. Улс төр мэргэшил мөн. УБ., 2002

Үндсэн хуулийн хайлбар толь.УБ.,2020

Улс төрийн шинжлэх ухааны нэвтэрхий толь.УБ.,2020

Монголын нийгмийн өөрчлөлт.УБ.,2012

Г.Цэнд-Аюуш. Улс төрийн ухамсар: Түүхэн судалгаа. УБ., 2021)

М.В.Баглая. Конституционное право зарубежных стран. М.,1999

Улс төрийн барометр. Сант Марал судалгааны төв. УБ., 2009,

Нийгэм, улс төрийн цаг үеийн судалгаа. НАХүрээлэн. УБ., 2013 оноос хойшхи)

Macpherson C.B. The Real World of Democracy Oxford University Press.1966)